

KÖNYVEK A ROMÁNIAI MAGYAR IRODALOMRÓL

Kacsó Sándor: Nehéz szagú iszap fölött. Bp. 1985. Magvető, 683 l. – Balogh Edgár: Férfimunka. Emlékirat 1945–1955. Bp. 1986. Magvető, 418 l. – Balogh Edgár: Hídverők Erdélyben. 1944–1946. Kovács J. Béla beszélgetése Balogh Edgárral. Bp. 1985. Kossuth, 145 l. – Szász János: A fennmaradás esélyei. Esszék. Bp. 1986. Gondolat, 417 l. – Deák Tamás: A történet értelme. Válogatott és bizalmas esszék. Bp. 1986. Magvető, 557 l. – Panek Zoltán: Kihagyott szívdobbanás. Esszék. Bukarest, 1985. Kriterion, 256 l. – Mózes Huba: Sajtó, kritika, irodalom. Kísérlet. Bukarest, 1983. Kriterion, 175 l. – Mózes Huba: Forrása rég fakadt... Tanulmányok, dokumentumok. Bukarest, 1985. Kriterion, 286 l. – Kacsir Mária: A varázslat elemzése. Színkritikai napló. Bukarest, 1985. Kriterion, 287 l. – Domokos Sámuel: Magyar–román irodalmi kapcsolatok. Bp. 1985. Gondolat, 353 l. – Köllő (Engel) Károly: Két irodalom mezsgyéjén. Tanulmányok a román–magyar irodalmi kapcsolatok történetéből. Bukarest, 1984. Kriterion, 406 l. – Emil Isac és a magyar irodalom. Válogatta és a jegyzeteket írta Mózes Huba. Bukarest, 1986. Kriterion, 222 l.

Az utóbbi évek romániai magyar irodalmának alighanem a hagyományos emlékiratműfaj váratlan felvirágzása volt az egyik legszebb meglepetése és eredménye, ezek az emlékiratok és önéletírások egyszerűségi irodalomtörténeti ismeretek forrásai is. A klasszikus erdélyi memoárnak megvannak a maga „irodalomszociológiai” és „formatörténeti” hagyományai: általában akkor születtek ilyen művek, midőn szerzőjük már megvált attól a szereptől, amelyet a közéletben betöltött, formájuk ezért az utólagos számadás, a jövőnek készülő vallomás. Az emlékező általában életének és munkásságának végső összegzésére készült, számot vetett az elért eredményekkel és a kényszerűen bekövetkezett kudarccal, ahogy Tótfalusi Kis Miklós mondotta volt: cselekedeteinek „mentségét” vetette papírra. Az erdélyi önéletírás sohasem a „dicsőséget” célozta meg, a memoárok szerzőit nem kísértette meg a hiúság, az önelégültség, visszatekintve küzdelmes életükre, lezártak egy emberi sorsot és egy politikai vagy írói pályát, egyszerűségi az utókornak, a családnak, a barátoknak, a hitfelekezettnek vagy éppen az egész erdélyi magyarságnak, a nemzet egyetemességének kívántak tanulsággal és tanáccsal szolgálni. Ezeket a hagyományokat alakította ki a régi erdélyi emlékiratirodalom: Kemény János fejedelem, Bethlen Miklós kancellár, Árva Bethlen Kata és Apór Péter, ezeket képviselték a két világháború közötti visszatekintések: Benedek Elek, Bánffy Miklós, Kuncz Aladár és Tabéry Géza művei,

s ezeket követik a hetvenes években megszületett erdélyi magyar memoárok is. Írók, művészek, politikusok vagy éppen egyszerű munkás- és parasztemberek világitják meg tevékenységüket, esetleg kényszerű választásaikat és mulasztásait. Jelen voltak a történelemben, az erdélyi magyarság megmaradásáért és kulturális fejlődéséért vívott nehéz küzdelmekben, és ennek a jelenlétnek, ezeknek a küzdelmeknek a körülményeiről, következményeiről rajzolnak lehetőleg hiteles képet. Arra törekednek, hogy a lezárt két emberöltőnyi korszak történelmi tanulságait fogalmazzák meg, nemcsak a család, a barátok és az eklézsia számára, mint a régiek, hanem az egész nemzetiségi közösségnek, akár az egész magyarságnak, s ha odafigyel, Kelet-Közép-Európa egymással nehezen megférő népeinek. Azokat a tanulságokat kívánják összefoglalni, amelyek a nemzetiségi életet és fennmaradást, a magyar–román együttélést, a Duna-völgyi népek haladásának ügyét érintik. Ezeknek a tanulságoknak a felderítése, elemzése és összegzése szabja meg az újabb romániai magyar memoár-irodalom feladatait. Nézzük akár az egykori „helikonisták” – Szentimrei Jenő, Bartalis János, Kemény János és Szemlér Ferenc –, akár a régi Korunk körül gyülekező szocialista írók – Nagy István, Balogh Edgár, Méliusz József –, akár az erdélyi magyar művészet neves képviselőinek – Nagy Imre, Szolnay Sándor, Mohi Sándor – vagy éppen az egyszerű munkások és földművesek – Kovács István, Tamási Gáspár – emlékiratait, mindegyik-

ben kifejezésre jut a nemzetiségi tanúságtételnek ez az igénye, mondhatnám így is: etikája. Közülük az egyik legérdekesebb és legtanulságosabb Kacsó Sándor önéletírása, amelynek a bukaresti Kriterion kiadónál már korábban közre adott *Virág alatt, iszap fölött* (1971) és *Fogy a virág, gyűl az iszap* (1974) című kötetei most a budapesti Magvető gondozásában is megjelentek, sőt kiegészültek az önéletrajz *Nehéz szagú iszap fölött* című zárókötetével.

A háromkötetes emlékirat az 1984-ben meghalt neves erdélyi magyar író életének, illetve irodalmi és közéleti pályafutásának történetét tekinti át, a harmadik kötet ezen belül a legtöbb viszontagsággal járó 1937 és 1945 közötti esztendőök eseményeit. E néhány esztendő időszaknak a története a népfrontos eszmék jegyében megrendezett 1937-es Vásárhelyi Találkozóval kezdődik, e találkozón az emlékirat írója Tamási Áronnal, Józsa Bélával, Nagy Istvánnal, Balogh Edgárral, Ligeti Ernővel és a progresszív szellemű erdélyi magyar irodalom számos más képviselőjével együtt vett részt, s nagy érdemei vannak abban, hogy a „cselekvő magyar ifjúság” összefogása történelmi tanúságot tett a demokratikus összefogás, az antifasiszta népfront eszméi mellett. Egyike volt azoknak, akik mint felkért előadók adtak programot a nemzetiségi közélet demokratikus kibontakozásának, *Az erdélyi magyarság és a román nép építő együttélésének útja és feltételei* című előadásában a többségi és kisebbségi progresszió tevékeny együttműködésének feladatait jelölte meg. Nem Kacsó Sándoron s a Várarhelyi Találkozó szervezőin, résztvevőin múlott, hogy a történelem hamarosan elsodorta a szép terveket, Kacsó mindenestre kitartó és áldozatos munkával szolgálta tovább az erdélyi magyar kisebbség érdekeit. Midőn a Második Bécsi Döntés 1940 őszén Erdély egy részét visszajuttatta Magyarországnak, Brassóban maradt, holott a Brassói Lapok betiltása a vasgárdista kormány első rendelkezései közé tartozott. A történelmi napok szenvedélyes légkörében, midőn több mint negyvenezer menekülő indult északnak, ő nem akarta elhagyni az önként választott őrhelyet. *Lélekvesztőn* című, 1943-ban megjelent kistegényében számolt be ennek a korfordulónak a viharos eseményeiről: „A lélekvesztőn is lehet élni, ha kell” – zárta le a sorssal szembenézést drámai beszámolója. Dél-Erdélyben vele együtt kevés magyar író maradt: Brassóban Szemlér Ferenc, Enyeden Vita Zsigmond, Temesvárott Méliusz József,

Aradon Olosz Lajos. Megszűntek az irodalmi élet intézményes feltételei, Kacsó Sándor is fórum nélkül maradt, ekkor vette át a Nagyenyeden megjelenő Erdélyi Gazda szerkesztését: ebben a kéthetente megjelenő kicsiny szaklapban próbálta közös munkára szólítani, közösségi tudatra nevelni a dél-erdélyi magyar tömegeket. A történelem árnyékában dolgozott, hamarosan Nagyenyeden rendőri felügyelet alá került, majd a háború végén, már a fegyverszünet megkötése után a Tirgu-Jiu-i internálótáborba hurcolta a román jobboldali katonai kormányzat rendőrsége, s innen csak jóval a felszabadulás után tért haza. Testét megtörte az üldöztetés, munkakedve mégis a régi maradt: Kolozsvárott telepedett le, a szerveződő Magyar Népi Szövetség egyik vezetője, a Falvak Népe című parasztújság, majd a Romániai Magyar Szó című központi napilap szerkesztője lett. Ezután is mindennapi küzdelmekben telt az élete, dolgozott könyvkiadónál, írt elbeszéléseket, irodalmi tanulmányokat, bírálatokat és verseket, hogy végül ezzel a háromkötetes emlékirattal tegye fel a koronát írói életművére.

Kacsó egy rendkívül mozgalmas, közéleti és irodalmi harcokban telő korszakról ad képet, s dokumentumokkal is gazdagon alátámasztja megfigyeléseit, megállapításait. Újságcikkeket, leveleket és beadványokat közöl, emlékirata éppen ezért – a történelmi források általános hiánya vagy nehéz megközelíthetősége következtében – forrásértékű mindazok számára, akik tanulmányozni akarják a dél-erdélyi magyarság helyzetét, életkörülményeit a második világháború idején. Az önéletírás szerzője mint író és újságíró küzdötte végig a húszas évek elejétől a második világháború végéig terjedő két évtizedet, naponta kellett beszámolnia az erdélyi magyar nemzeti kisebbség gazdasági helyzetéről, közéleti törekvéseiről, iskoláinak, művelődési intézményeinek munkájáról. Számítalan közös és egyéni sérelmet, hiábavaló összetűzést és szomorú megalkuvást tapasztalt, különös türelem és hivatástudat kellett ahhoz, hogy ne fáradjon bele a szüntelen küzdelmekbe. Nem hivatkozódik vele, de bírta okossággal és kitartással ezeket a harcokat: nemcsak a magyar nemzetiség, hanem az emberi egyetemesség szolgáltatának is tekintette azt a munkát, amelyet végzett; úgy gondolta, hogy kisebbségi íróként az egymás mellett élő erdélyi, sőt tágasabb keretek között: a Duna-völgyi népek és kultúrák kölcsönös megértésén kell dolgoznia. Ezt a meggyőződését igen

keserves tapasztalatok birtokában sem adta fel. csak talán megfontoltabban s némi kritikával képviselte. Nemcsak kritikával, önbírálattal is, arra célozva, hogy a romániai magyar progresszió talán túlságosan hiszékenynek bizonyult, midőn a második világháború után nem gondolta át kellő megfontoltsággal a kialakult helyzetet, és nem vetett kellően számot a többség vezetőinek valóságos politikai törekvéseivel. Ez az önbírálat kap hangot a kötet bevezető fejezetében, mikor is Kacsó Sándor a hatalmi önkény áldozatává vált kiváló dél-erdélyi magyar gazdaságpolitikus: Szász Pál és a börtönbe gett, meghurcolt gyulafehérvári püspök: Márton Áron alakját, emlékét idézi fel, s önkritikusan állapítja meg, hogy az erdélyi magyar baloldal képviselői némán tűrték e két kiváló férfi balsorsát, s ezáltal is védtelenné váltak néhány esztendő múlva a rájuk zúduló csapások előtt. A személyes számvetésnek ezen az erkölcsi magaslatán hangzik el az emlékiratok befejező részének szomorú figyelmeztetése: „Ne fulladj bele a szennyes áradatba, amíg mások füllébe nem rebeget riadt félelmeidet...”

A háromkötetes memoár a személyes mozzanatok következtében válik igazán írói alkotássá, amelyben már nemcsak a történelmi tanúvallomásnak, a hiteles dokumentációnak van szerepe, hanem az emlékezés és az önvizsgálat, a korábrázolás és a jellemrajz narratív tényezőinek is. Kacsó Sándor portréfestő művészete is szépen kibontakozik az emlékirat lapjain, hiteles és eleven arcképeket rajzolva az erdélyi magyar szellemi élet számos képviselőjéről. Az emlékiró visszatekintését az öregkor bölcsessége és szelíden nosztalgikus lírája szövi át: végül is tanúságot tett életének nagy igazságai mellett, noha nem kevés szomorúsággal kellett megállapítania, hogy eszményei részben illúzióknak bizonyultak, s a történelem rendre megakadályozta azt, hogy gondolatai, felismerései, amelyek a Duna-völgyi együttélés távlatosabb érdekeit szolgálták, valósággá váljanak. Ennek ellenére is visszatekintését valami olyan hit, olyan konok meggyőződés hatja át, amelyet egyelőre, sajnos, sem a tapasztalat, sem a mindennapi élet logikája nem igazol: hit abban, hogy ha gyűlik is, minden értéket elnyeléssel fenyeget is az iszap, azért a virágnak van igaza.

Hasonló remények szövik át Balogh Edgár emlékiratait s közöttük a *Hét próba* (1965) és a *Szolglatban* (1978) című önéletrészek folytatásaként most megjelent *Férfimunka* című kötetet, amely az erdélyi magyarság politikai és

kulturális életének 1944 késő őszi bekövetkezett teljes felbomlásáról és hamarosan meginduló újjászülésétéről számol be, kitekintve a negyvenes évek végén kialakult újabb politikai válságra, az emlékirat írójának törvénytelen bebörtönöztetésére, majd szabadulására is – egészen 1955-ig beszélve el a viszontagságos eseményeket. Ugyancsak a háborút követő néhány esztendő nemzetiségi életének kibontakozását tárja fel a *Hídvörök Erdélyben 1944–1946* címet viselő kis kötet, amely Kovács J. Béla Balogh Edgárral készült érdekes interjúját, illetve a kolozsvári Világosság című napilapban megjelent Balogh Edgár-írások egy kisebb válogatását foglalja magába. (Külön is szeretném megemlíteni Kovács J. Béla pontos, jól tájékoztató jegyzetapparátusát!)

Mind az emlékirat, mind az interjúkötet középpontjában a romániai magyar kisebbség társadalmi és politikai szervezetének: a Magyar Népi Szövetségnek a története áll. Ez a legendás hírű szervezet valóban az erdélyi magyar újjászülés mozgató ereje, egyszersmind legfontosabb eredménye volt: a Népi Szövetség gyűjtötte mederbe és szervezte közös cselekvésre a romániai magyarság legjobb szellemi erőit, demokratikus törekvéseit, harcolta ki néhány esztendő leforgása alatt a nemzetiségi intézmények egész sorát, a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemet, az ugyancsak Kolozsvárt működő magyar képző-, zene- és színművészeti akadémiát, a kétnyelvű menőképző főiskolát, a Mezőgazdasági Intézet magyar tagozatát, a marosvásárhelyi orvosi és gyógyszerészeti egyetemet, számos közép- és még számosabb általános iskolát, a magyar színházakat, folyóiratokat, újságokat, könyvkiadókat és múzeumokat, általában a nemzetiségi közoktatás és művelődés egész intézményi rendszerét. A szövetség azt is elengedhetetlennek tekintette, hogy az immár másodsor is a nemzeti kisebbség sorsára jutó erdélyi magyarság lehetőleg minél szorosabb összeköttetést teremtsen anyanemzetével, a Magyarországon kibontakozó demokratikus közélettel és szellemi élettel. A Népi Szövetség nem kívánt és nem is tudott volna érdemileg beavatkozni az észak-erdélyi magyarság államjogi helyzetének alakulásába, a magyar–román határ kitűzésébe, azt a kívánságot azonban erélyesen képviselte, hogy az országhatár ne válassza el légmentesen az erdélyi magyarságot az anyaországtól s ne bontsa meg a természetesnek tekinthető rokoni, baráti, szakmai és kulturális kapcsolatokat. Ehhez különben magától Petru Grozától kapott bizta-

tást, aki nem győzte hangoztatni azt a meggyőződését, hogy a határokat „Jégmúsitenni” kell, s Magyarország és Románia között, esetleg a két ország vámuniója révén, meg kell szüntetni minden közlekedési nehézséget, s meg kell szervezni a szellemi termékek szabad cseréjét.

Szép eredmények és még szebb tervek jellemezték a Magyar Népi Szövetség munkáját, az azonban Balogh Edgár emlékezőseiből is kiolvasható, hogy a sikerek mellett bőven voltak kudarcok, éspedig nemcsak 1949 vagy 1948 után, hanem a nemzetiségi intézmények kiépítésének felívelő szakaszán is. A Groza-kormány ugyan megfékezte az észak-erdélyi területen átvonuló Maniu-gárdák gyilkos terrorját s feloszlatta a dél-erdélyi magyarokat tömegesen pusztító internálótáborokat, a teljes nemzetiségi jogegyenlőséget azonban minden jószándéka ellenére sem tudta elérni, tekintettel arra, hogy a legfelső vezetésben is dolgoztak olyanok, mint Patrascanu igazságügyminiszter vagy a Balogh Edgár által többször is megrovással említett Iosif Bogdan, a román pártvezetés részéről a kisebbségi politika irányítója, akik szembehelyezkedtek a nemzetiségi jogegyenlőség eszméjével, s a gyakorlatban is többször elgáncsolták a Népi Szövetség erőfeszítéseit. Közvetlenül a háború után is számos esetben szenvedett sérelmet a magyar-román megbékélés ügye, s nehéz volna elhárítani a gyanút afelől, hogy a kormányzat részéről tett engedményeknek részben, tekintettel a párizsi béketárgyalásokra, csak taktikai szerepe volt, annál is inkább, mert a békeszerződés aláírása után a román nemzetiségi önkormányzat kiépítésének sokat ígérőn megindult folyamata, megindult a létrehozott politikai intézmények elsorvasztása: már ekkor feltetszett az asszimilációs politika fenyegető veszedelme, és hamarosan megszűnt a szabad szellemi forgalom az erdélyi magyarság és az anyaország között. Mindennek megvoltak a személyi következményei is: a Magyar Népi Szövetségben betöltött elnöki tisztségéből elmozdították Kurkó Gyárfást, aki egyszerű székely munkásemberről lett az illegális kommunista mozgalom, majd az erdélyi magyarság egyik széles körben megbecsült vezetője, eltávolították hivatali helyéről számos gazdasági, politikai és tudományos vezetőt, s végül megindultak a letartóztatások, amelyek következtében nemcsak olyan emberek kerültek koholt vádakkal börtönbe, mint Szász Pál, az EMGE elnöke, Venczel József, az Erdélyi Tudományos Intézet egykori igazgatója vagy Márton Áron gyulafehérvári katolikus püspök,

hanem az erdélyi magyar baloldali munkásmozgalom nagymúltú vezéregyéniségei is: Balogh Edgár mellett Csögör Lajos, Méliusz József, Jordáky Lajos, Demeter János és persze Kurkó Gyárfás, aki a hosszú és kegyetlen fogságból már csak emberi roncsként szabadult.

„Erdélyi történet” ez is, történelmi íve a kelet-közép-európai népek együttélésének reményeit és csalódásait, eredményeit és veszteségeit tárja eléünk, s Balogh Edgár olyan őszintén és kendőzetlenül mutatja be az eseményeket s az események hátterét, ennek során a saját tevékenységét, egykori (és mai) illúzióit, amely szokatlan az elmúlt emberöltő történelmi és önéletrajzi feldolgoásaiban. A nemzetiségi mozgalmakkal foglalkozó fejezetek mellett külön is ki kell emelnünk a hosszú – 1949-től egy rövid közjátékot leszámítva 1955-ig tartó – börtönévekről készült visszaemlékezést, amely a hasonló beszámolókhöz képest igen tárgyilagosan és alaposan ábrázolja az ötvenes évek kelet-közép-európai kirakatperei mechanizmusát és körülményeit, illetve lélektani következményeit. Máskülönbön is a történelmi események valóságos menetének tárgyilagos ábrázolása jellemzi Balogh Edgár művét, igen sok adatot, számos dokumentumot közöl, közöttük a Világosság korabeli publicisztikájának sokatmondó darabjait, illetve a Magyar Népi Szövetség szervezeteinek, határozatainak szemelvényeit is. Könyvének egy helyén ő is a „megíratlan történelemre” utal, s valóban az erdélyi magyarság, a magyar és a román nép történelmének homályban hagyott részleteit akarja a személyes vallomás és igazságkeresés tisztázó fényével megvilágítani. Lehetek tévedései, lehetnek illúziói ma is, munkájának végső értékét mindazonáltal ez az igazságkeresés jelöli meg.

Kacsó Sándor és Balogh Edgár emlékiratainak harmadik kötete Budapesten látott napvilágot, s ez a tény részben örvendetes, azt jelzi ugyanis, hogy az erdélyi magyar irodalom természetes módon kap helyet a magyarországi könyvkiadásban, részben azonban kiadási gondokra világít rá, arra tudniillik, hogy a romániai magyar könyvkiadás mind nehezebben képes ellátni feladatait, s különösen a tudományos – a történelmi, művelődéstörténelmi és néprajzi – munkák, illetve az erdélyi „sorskérdésekkel” is foglalkozó visszatekintések megjelentetése komoly cenzurális akadé-

lyokba ütközik. Ilyen módon állították meg szinte a nyomda kapujában a nagyszerű *Romániai magyar irodalmi lexikon* második kötetének teljesen elkészült kéziratát. Nemcsak a hazai könyvesboltok kínálata tanúsítja a romániai magyar könyvkiadásnak ezt a kényszerű megtorpanását, mindez a hivatalos kiadványok tükrében is kimutatható. Az 1981-ben Bukarestben közre adott *A romániai magyar nemzetiség* című tanulmánykötetben olvasható Szász Béla összefoglalása a könyvkiadás helyzetéről, nos ebből a tanulmányból, pontosabban a közölt statisztikai táblázatból is kitetszik, hogy a romániai magyar könyvkiadás mind a kiadott művek számát, mind példányszámát tekintve 1970 és 1974 között emelkedett, 1974 és 1980 között viszont folyamatosan visszaesett, s ez a tendencia, tapasztalataink szerint, azóta csak felerősödött. Az erdélyi magyar irodalom, különösen a tudományos, illetve kritikai irodalom ismét mostoha helyzetbe került, s amilyen mértékben megnőtt a magyar-ellenes román „történelmi” és „szépirodalmi” pamfletek mennyisége, olyan mértékben csökkentek a romániai magyar tudományos irodalom megjelenésének lehetőségei – ez is napjaink szomorú kelet-közép-európai tanulságai közé tartozik.

Budapesten jelent meg Szász János válogatott esszéinek *A fennmaradás esélyei* című köte is, amely igen hitelesen mutatja be a nemzetiségi irodalom jelen gondjait és törekvéseit, egyszerűs mind egy közel hatvan esztendő, világotjár, több nyelven olvasó bukaresti magyar író eszmei panorámáját. A kötet írásai rendre foglalkoznak a régebbi és újabb korok világirodalmának vagy bölcséleti kultúrájának nagyszabású eredményeivel, Morus Tamás, Spinoza, Voltaire, Franz Kafka, James Joyce, Singer munkásságával, olyan magyar írókkal, mint Déry Tibor és Radnóti és a romániai magyar irodalom jelentékeny alkotó egyéniségeivel: Méliusz Józseffel, Molter Károllyal, Asztalos Istvánnal és Sütő Andrással vagy éppen az erdélyi szász irodalom „nagy öregének”: Adolf Meschendörfernek a műveivel. Van ezek között az írások között filozófiatörténeti esszé; irodalmi tanulmány, portrévázlat, irodalmi dokumentum és személyes jellegű, lírai színekkel befuttatott elmélkedés. Szász János gondolkodásában fontos helyet tölt be a filozófia iránti érdeklődés, ahhoz a személyes értelmű ctkához, amelyet önmaga számára megfogalmazott, bölcselők olvasása nyomán jutott, például Spinoza olvasása nyomán, akinek szép gondolatát idézi

is: „A szabad ember semmire sem gondol olyan keveset; mint a halálra; a szabad ember bölcsesége nem a halálról, hanem az életről való elmélkedés.” Az életről elmélkedik ő is, pontosabban arról, hogy mi ad értelmet az emberi életnek és tevékenységnek. Ez az elmélkedés a nemzetiségi írástudó felelősségét és tennivalóit, pontosabban arról, hogy mi ad értelmet az emberi életnek és tevékenységnek. Ez az elmélkedés a nemzetiségi írástudó felelősségét és tennivalóit, pontosabban arról, hogy mi ad értelmet az emberi életnek megfogalmazza. Szász Jánosnak, ahogy tanulmányaiból kitetszik, két nagy erdélyi példaképe van: Apáczai Csere János, aki az európai szellem fényével akarta bevilágítani elmaradott szülőhazáját és Bethlen Gábor, aki a politikai realizmus parancsának engedelmességgel mindig azt tette népe érdekében, amit lehetett, amit kell. A nemzetiségi író helyzete Szász János számára éppen ezért nemcsak elviselendő sorsot jelent, hanem emberi küldetést is, példamutatást az ellentétektől, gyűlölettől gyötört emberiség – vagy maradjunk közelebbi régióinkban: Kelet-Közép-Európa – számára. A nemzetiségi írástudónak a „kisebbségi humanizmus” képviselőt kell vállalnia, annak a szellemiségnek a szószólója, amelyet a kolozsvári filozófus: Gáll Ernő „a sajátosság méltóságának” nevezett. Ezt a humanizmust és méltóságot képviseli Szász János is, ahogy Sütő András Herder-féle alkalmából írott szép köszöntőjében mondja: „a romániai magyar irodalom (...) értékei, mint minden irodalomnak, viszonylagosak lehetnek ugyan, de tartása, éltető, mozgató szelleme kétségtelenül modellérvényű, különösen e századvégen, amikor a türelmetlenségek sok helyütt ökölbe görcsösítik a kézfogás- ra termett kezeket.”

Az imént ismertetett kötet is mutatja, hogy a nemzetiségi sorban élő írástudónak kettős feladata és kötelezettsége van: ragaszkodnia kell ahhoz az emberi közösséghez és kultúrához, amelynek megszólaltatására és képviselőtére a maga hajlami és belátása szerint vállalkozik, ugyanakkor nyitottnak is kell lennie a nagyvilágból érkező hívások, vonzások előtt. A romániai magyar irodalomnak is szép hagyománya ez a kettős feladatvállalás: olyan írókra gondolok, mint a Nyugat szellemi örökségének erdélyi képviselőtét vállaló Kuncz Aladár vagy a nagyvilágban is szüntelenül széttekintő Ligeti Ernő, aki az erdélyi szellemi életben a klasszikus európai liberalizmus értékeire figyelmeztetett. Ez az értékörző és -védő tevékenység jelzi a nemrégiben Budapesten meghalt

Deák Tamás tanulmányainak fontosságát is, e tanulmányokból *A történet értelme* címmel jelent meg válogatás. Deák Tamás nevéhez sikeres regények és drámák fűződnek, igazi alkotó feladatát azonban alighanem az esszé műfajában találta meg, regényeit is minduntalan írói kommentárokkal, kisebb elemző esszék szöveik át. Mindig az esszéműfaj tudatos és öntudatos művelőjeként dolgozott, egyszerre vonzódott a tudományosan megalapozott analitikus gondolkodás és a vallomások önkifejezés lehetőségéhez, s kötetének még Kolozsvárt készült előszavában is határozott szavakkal állt ki az esszé egyidőben tudományos és művészi, tárgyilagos és személyes törekvései mellett: „a valamelyes figyelmet érdemlő esszé a tudományok hálás hasznélvezője, noha nem kíván a helyükre állni, és joggal védi velle született szabadságát a tudományosság kényszerítéseitől. De az esszé művelőjének jobban kell írnia, mint a tudósnak – és másképp kell olvasnia. A bizonytalansági tényezőnek – ami abból ered, hogy eleve lemond a módszerességről – meg kell adni az árát: az esszéírónak nyitabban kell vállalnia önmagát, nézeteinek személyességét és vitathatóságát”. Ezt az „ars critica”-t igazolják a kötet tanulmányai, amelyek a világirodalom, a művészet vagy az európai gondolkodás klasszikus és modern mestereiről – Ovidiusról, Michelangeloról, Cervantesről, Molière-ről, Goethéről, Gogolról, Turgenyevről, Dickensről, Flaubert-ről, Ibsenről, Thomas Mann-ról, Robert Musilról, Borgesről és másokról adnak személyes, nemegyszer izgalmasan újszerű képet, s ebben az előkelő galériában természetes módon helyezik el például Madách és Babits portréit is. Deák Tamás az európai kultúra legnemesebb köreiből szerzett tapasztalatairól, felismeréseiről számolt be, esszéi ugyanakkor pontosan kifejezik azt is, hogy hol és mikor szerezték ezeket a tapasztalatokat: mindig félreérthetetlen személyes elkötelezettséggel tett hitet az anyanyelvi művelődés, az emberi méltóság, a szabadság eszméje mellett, s ezáltal nemcsak a nemzetiségi kultúra egyetemes igényességének nevelésében, hanem közösségi öntudatának védelmében is fontos szerepet vállalt.

Hasonló személyesség hatja át Panek Zoltán *Kihagyott szívdozbanás* című kötetének esszéit: a kötet szerzőjének igen nagy szerepe van a romániai magyar elbeszélő irodalomban, különösen abban, hogy a hagyományosabb epikai módszerek és formák mellett az az irodalom érdeklődni kezdett egy személyesebb életérzés kifejezése s

s ami ezzel együtt jár: a modernebb prózanyelv kialakítása iránt. Panek esszéi egy mindig kíváncsi, mindig új felfedezésre vágyó szellem eredendő szomjúságát érzékeltetik, s mint maga mondja: „kalandos kedvűek, sőt kalandos természetűek”: nemcsak az ismeret igénye munkál bennük, hanem a kísérletező kedv, a játékoság is. Választott mestere és példaképe Montaigne, akitől mindenekelőtt önismeretet tanult, mint róla szóló írásának summájaként megállapítja: „Montaigne anynyi, mint élni és gondolkodni.” Mellette Shakespeare, Stendhal, Tolsztoj, Arany, Petőfi, Móricz, Krúdy, Babits, Tersánszky, Dsida Jenő és Nagy László egyéniségének és munkásságának vizsgálata adott alkalmat az irodalommal vagy a történelemmel foglalkozó írói meditációkra. Ezek az írások alapos tárgyismeretről tanúskodnak, s Panek szívesen idéz kedves íróinak műveiből, alapszöveitük mégis az elmélkedés, a meditáció bizonyos emberi karakterekről, sorshelyzetekről, választási lehetőségekről, s ennyiben a kötet nem egy darabja inkább az életrajzi elbeszélés műformájához áll közel.

Égésen más irányban – a tényfeltáró filológia körében – keresi feladatait a fiatalabb kritikusnemzedékhez tartozó Mózes Huba, aki eddig egy-egy József Attila, illetve Szabédi László kismonográfiával hívta fel magára a figyelmet, s most gyors egymásutánban két tanulmánykötetet – *Sajtó, kritika, irodalom, Forrása rég fakadt*... – is közre adott. Mindkettő elsősorban az erdélyi, illetve romániai magyar irodalom intézményeinek kifejlődésével és életével, valamint néhány irodalomtörténeti és filológiai kérdés megoldásával foglalkozik. Különösen két kutatási eredménynek van jelentősége a nemzetiségi irodalom intézményi történetét tekintve, az egyik az erdélyi magyar sajtóról és folyóirat-irodalomról, a másik a romániai magyar írói tömörülések múltjáról ad képet. A sajtótörténeti összefoglalás – az 1790–1791-ben Nagyszebenben, majd Kolozsvárt megjelent Erdélyi Magyar Hírvivő című lappal és az 1843–1844-ben ugyancsak Kolozsvárt szerkesztett Életelvek Képekben című folyóirattal kezdve tekinti át az erdélyi magyar sajtó kezdetét, s részletesen – repertóriumszerűen – mutatja be a Kőváry László által 1843-ban szerkesztett kolozs-

vári Beszélytár működését, illetve az 1856-ban Vida Károly szerkesztésében indult Erdélyi Múzeum anyagát. Ugyancsak közli az 1889–1890-ben Csernáttoni Gyula szerkesztésében és az Erdélyi Irodalmi Társaság kiadásában megjelent Keleti Virágok című irodalmi folyóirat repertóriumát, majd a századelő rövid életű folyóiratainak – a többi között a kolozsvári Erdélyi Lapok, Kolozsvári Szemle és Új Erdély, az aradi A Jövő és Új Szemle, a temesvári Magyar Dél, a Sztánán Kós Károly szerkesztésében megjelent Kalotaszeg és a marosvásárhelyi Székelyföld – rövid bibliográfiai leírása után közre adja a Kolozsvárt 1918-ban Szentimrei Jenő által szerkesztett Új Erdély című heti szemle repertóriumát. Ezeknek a sajtótermékeknek igen nagy szerepük volt a századfordulón kibontakozó – s ma is jórészt ismeretlen – irodalmi decentralizációs törekvésekben, illetve az 1918 után – a történelmi kényszerűség következtében – kialakuló erdélyi magyar irodalom önismeretének kialakításában, s éppen az Új Erdélynek például – Ady Endre, Apáthy István, Bodor Aladár, Szentimrei Jenő és a Kolozsvárt élő román író: Emil Isac írásai révén – a később „nemzetiségi ideológiát” jelentő transzilvánizmus eszmei előkészítésében. Hasonlóképpen eligazító jellegűek azok a tanulmányok, amelyek a Korunk és az Utunk indulásának körülményeit, a két világháború közötti erdélyi magyar napisajtó – a Keleti Újság és a Brassói Lapok – irodalomszervező tevékenységét, illetve az erdélyi magyar irodalomkritika 19. és 20. századi fejlődését vizsgálják meg. Már említettük Mózes Hubának azt az összefoglalását, amely az erdélyi magyar írói tömörülések történetének vázlatát adja: ebben a szinte repertórium-szerűen készült áttekintésben olyan írói szervezetek és íróközösségek legfontosabb adatait tárja az olvasó elé, mipt a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság, az aradi Kölcsey Egyesület, a kolozsvári Erdélyi Irodalmi Társaság, a nagyváradai Szigligeti és a temesvári Arany János Társaság, a nagyváradai Holnap köre, a Kemény János marosvécsi kastélyában gyűlekező Helikon, az Erdélyi Szépművés Céh ellenzékeként megalakított Erdélyi Magyar Írói Rend (EMIR), a harmincas évek radikális fiataljait egybegyűjtő kolozsvári Ady Endre Társaság, a szocialista szellemben dolgozó Forradalmi Írók Munkaközössége, a népi mozgalom vonzásában fellépő kolozsvári Termés köre, végül az 1945-ben megalakult Romániai Magyar Írók Szövetsége, amely két esztendő múltán beolvadt a Romániai Írók Szövetségébe. Mindezeknek a lapoknak, fo-

lyóiratoknak és írói tömörüléseknek a története természetesen még további, részletező és tüzetes intézménytörténeti kutatásokat igényel, ezek a kutatások fogják majd teljesebben megrajzolni a nemzetiségi irodalmi élet történetét.

E két, a nemzetiségi irodalom ismeretét tekintve igen fontos forrástanulmány mellett még számos kisebb-nagyobb irodalomelméleti írás és filológiai adalék található Mózes Huba kötetében, így *A népdalvers sorfajai*, illetve az *Időmértékes strofa és versszerkezetek* című terjedelmesebb verstani összefoglalások, a Móricz Zsigmond húszas évekbeli erdélyi látogatásairól vagy József Attila román versfordításairól szóló beszámolók, illetve az az érdekes dokumentumközlés, amely Ady Endre 1909-es kolozsvári kórrajzi iratait tárja a nyilvánosság elé. Mindez azt jelzi, hogy az erdélyi magyar művelődés távolabbi és közelebbi múltjának feltárásában a rendkívüli szorgalommal dolgozó kolozsvári kutatótól még további eredményeket várhatunk.

Első könyvével – *A varázslat elemzése* című „színkritikai naplójával” – állt az olvasóközönség elé A Hét színházi kritikusa: Kacsir Mária, akinek igen szakszerű színbírállataival jóformán hétről hétre találkozhatunk a bukaresti hetilap hasábjain. Kötetében huszonöt esztendő színházi kritikáit válogatta egybe, s valóban a romániai magyar színjátszás jelenkorának egyféle „naplóját” adja, amely rendre számol be a kolozsvári, a nagyváradai, a szatmári, a temesvári, a marosvásárhelyi és a sepsiszentgyörgyi magyar színház munkájáról, Shakespeare, Molière, Csehov, Gorkij, Ibsen, Shaw, Pirandello, Dürrenmatt, Miller, Albee, Caragiale, Katona, Madách, Csiky Gergely és Németh László műveinek bemutatásáról, s olyan kiváló erdélyi magyar rendezők munkásságáról, mint Harag György, Tompa Miklós vagy Kovács Ferenc (s külön érdekes az a beszámoló, amely 1983-as bukaresti vendégszereplése alkalmából Harag György rendezői munkamódszerét elemzi). Természetesen képet kapunk a nemzetiségi drámairodalom számos színházi sikeréről is, a többi között Nagy István *Özönvíz előtt*, Asztalos István *A fekete macska*, Szabó Lajos *Mentség* és Szemlér Ferenc *Apellész különös kalandja* című műveinek előadásairól, s Kacsir Mária kitekint a román színházi életre, elsősorban a valamikor Bukarestben dolgozó Liviu Ciulei vagy Lucian Pintilie tevékenységére, illetve – a Belgrádban rendezett nemzetközi színházi fesztiválok alkalmából – az európai színjátszás korszerű törekvéseire is. A látottakról következetesen elemző, nem egy-

szer erősen kritikus beszámolót ad, mindig a nemzetiségi színházi kultúra általánosabb érdekeit, az erdélyi magyar művelődés egészében betöltött szerepét tartja szem előtt. Kötete így lesz jelentősebb mint a szokásos színikritikai gyűjtemények, beszámolóit így kapnak bizonyos „nosztalgikus” jelleget, hiszen olyan, időközben már megszüntetett kulturális intézmények munkájáról olvasunk, mint a bukaresti magyar televíziós adás, és bizony ma már az is kétséges, hogy Kolozsvárt elő lehessen adni a *Bánk bánt* vagy *Az ember tragédiáját*: a „színikritikai napló” ilyen módon nemcsak a korábbi eredményeket regisztrálja, utal mintegy a bekövetkezett visszaesésre is.

*

A romániai magyar irodalomtörténetírás és irodalomkritika hagyományosan nagy fontosságot tulajdonít a magyar–román irodalmi kapcsolatok kutatásának; ez az érdeklődés is a nemzetiségi kultúrák közvetítő szerepének tudatos vállalásából következik. Ilyen közvetítésre vállalkozott már a húszas évek erdélyi magyar tudományos élete, midőn Bitay Árpád, Kristóf György és György Lajos önálló művek, illetve filológiai tanulmányok egész sorában tárta fel a magyar és a román irodalom kölcsönhatásait, s ez akkor a román tudománypolitika, például Nicolae Iorga történészprofesszor magasfokú elismerésével találkozott. Azóta több olyan tudósnevezék is felnőtt, amely módszeresen kutatja a két szomszédos kultúra történeti kapcsolatait, s kisebb könyvtárra menő könyv és tanulmány igazolja ennek a kutatómunkának az eredményességét. A magyar–román kapcsolat- és hatástörténeti kutatások egyik kiváló tudósegényisége, Domokos Sámuel, a budapesti egyetem román tanszékének nyugalmazott tanára, most *Magyar–román irodalmi kapcsolatok* címmel adta közre e tárgykörben készült fontosabb tanulmányait. A kötet mögött több mint ötven esztendő tudományos kutatómunkája rejlik, ennek során Domokos Sámuel két terjedelmes kötetben dolgozta fel a román irodalom magyar bibliográfiáját, kiadta a budai Egyetemi Nomda román kiadványainak dokumentumait, Vasile Gurzú, méhkeréki mesemondó román és magyar nyelvű meséit, értékes monográfiában dolgozta fel Octavian Goga írói pályáját, s több huszadik századi román lírikus – Tudor Arghezi, Alexandru Macedonski, Lucian

Blaga, Ion Pillat – verseinek magyar fordításait rendezte sajtó alá. Több munkája román nyelven is megjelent. Jelen kötete részben a magyar–román irodalmi kapcsolatokkal: a román irodalom magyar tolmácsolásának történetével, Petőfi román recepciójával, József Attila román, illetve Octavian Goga magyar műfordító tevékenységével, a magyar irodalom első (1965–1969-ben megjelent) román nyelvű antológiájával, részben a román népköltészet közép-kelet-európai kapcsolataival: a kelet-európai népek betyárballadáival, a Pinteá Gligor alakjának szentelt balladákkal és mondákkal, a kétégyházi Miorița-kolindával s a már említett méhkeréki mesemondó által képviselt néphagyományokkal foglalkozik. Legérdekesebb írása minden bizonnyal az, amely Goga – a kiváló költő-műfordító, egyszeresmind szélsőjobb-oldali politikus – ellentmondásos egyéniségéről és munkásságáról, Ady Endrével s a magyar progresszióval kötött barátságának kialakulásáról és felbomlásáról ad a valóságnak mindenben megfelelő, dokumentumok egész sorával szemléltetett képet. Domokos Sámuel számot vet a magyar–román kulturális kapcsolatok zökkenőivel és kudarcaival is, meggyőződése szerint mégis szüntelenül építeni, erősíteni kell ezeket a kapcsolatokat. Ebben a tekintetben Tudor Arghezi egy nyilatkozatával ért egyet, amelyet könyvének egy helyén nyomatékosan idéz: „miért nem forrottak össze jobban népeink, magyar a románnal? Hiszen sokféle egyezés, elhivatottságuk és szomszéd voltuk arra rendelte e két népet, hogy egymást kiegészítsék, s hogy sorsukat és jövőjüket vállvetve viseljék. A Duna erős egyesítő medre jó példát kellett volna adjon az életre és barátságra egyiknek is, másiknak is. Arra kell törekednünk, hogy az irodalmi kapcsolatok nyújtotta lehetőségeket a jövőben még fokozottabb mértékben használjuk fel népeink barátságának elmélyítésére.”

A magyar–román irodalmi kapcsolatok felkészült és szorgalmas kutatója, a Kolozsvárt élő Köllő (Engel) Károly ugyancsak most gyűjtötte egybe sok évtizedes kapcsolattörténeti és komparatiztikai vizsgálatainak eredményeit. *Két irodalom mezsgyéjén* című kötetében sorra foglalkozik a két szomszédos kultúra hosszú évszázadokra visszanyúló kapcsolataival, így a régi magyar kéziratok énekeskönyvekben fennmaradt román világi énekekkel, Csokonai Vitéz Mihály *Békaégerharca* román népi fordításával, Jósika Miklós műveinek román vonatkozásaival, Gheorge Șincai és Petru Maior magyar kapcsolataival, Coșbucnak Az

ember tragédiájához írott széljegyzeteivel, Caragi-ale műveinek magyar fordításaival vagy éppen Mikszáth Kálmán és Benedek Elek román népi kapcsolataival, illetve olyan, közelebről is az erdélyi magyar irodalom történetének körébe vágó kérdéssel, mint a nagyváradi Ady Endre Társaság létrehozásának 1919-es kísérlete. Köllő Károly – ezt tanulmányainak példás jegyzetparátusa is tanúsíthatja – a könyvtárban találta meg igazi szellemi otthonát, s a hosszú évtizedekig tartó tallózásban azt a tevékenységet, amely betölti életét. Könyvének vezetőjében a filológus különben rejtőző személyességgel szólaltatja meg: „Vallom, hogy a tallózás sem hiábavaló munkamódszer, feltéve, ha a találmra elszórt adatot a lehetőségekhez mért pontossággal próbáljuk meg visszailleníteni a valóságkeretbe, amelyből a sors szeszélye vagy az emberi feledékenység szakította ki egykor.” Ilyen módon keresi ő is a könyvtárakban, levéltárakban szétszórt kapcsolattörténeti adatok és adalékok mélyebb történeti magyarázatát.

Végül a kapcsolattörténeti kutatómunka fontos nyereségeként kell számításba vennünk az *Isac Emil és a magyar irodalom* című gyűjteményt is, amely Mózes Huba anyagfeltáró és értelmező munkája révén a modern román költészet e jeles – újabb, igaz, kissé háttérbe szorult – egyéniségének magyar irodalmi kapcsolatait, illetve életművének egy kisebb, ugyancsak részben magyar vonatkozású válogatását, és magyar írókkal – a többi között Ady Endrével, Babits Mihállyal, Kosztolányi Dezsővel, Jászi Oszkárrel és Kristóf Györggyel – folytatott levelezését tárja a nyilvánosság elé. A kötet összeállítója hiteles szavakkal jellemzi a kolozsvári román író egyéniségét és gondolkodását, amely a klaszikus liberalizmus értékeit tartotta fenn egy olyan korban, amely alig ismerte a nyelvi és kul-

turális toleranciát: „Az irodalom szerepét, az írás hatalmát – bocsánatos és nem csupán órea jellemző elfogultsággal – túlbecsülte. De csalhatatlan biztonsággal ismerte fel és hirdette több évtizeden át, szóval és tettel, a különböző etnikumok együttélésének korparancsát. Jól tudta, hogy népének érdekeit csak akkor szolgálhatja, ha a körülötte és mellette élő etnikai közösségek törekvéseivel is megértéssel közeledik, ám azt is tudta, hogy a közeledésnek éppen az etnikai identitástudat a legelengedhetetlenebb feltétele. Programszerűen írta tehát a román irodalmat magyarul ismertető, a magyar irodalom képviselőit pedig román nyelven népszerűsítő cikkeit.” Ezek között az írások között több olyan is akad, amely ma sem veszített időszzerűségéből, így az Ady Endréhez intézett nyílt levél, amely a román és a magyar irodalmi progresszió összefogására szólít fel. *Az erdélyi kultúra* című 1918-ban kelt nyilatkozat, amely szinte a későbbi transzilvánista ideálokkal egybehangozóan hirdeti az erdélyi népek és kultúrák kölcsönösségét vagy a *levél egy magyar poétához* című 192-as írás, amely a nemzetiségi joggyenlőség mellett emel szót: „Romániában csak egyetlen lehetséges politika van: az igazi demokrácia politikája. Ez a politika lényegénél fogva biztosítja mindenki jogait, a mienket, románokét éppúgy, mint az önkét, magyarokét, akik ma izolált életet folytatnak Erdélyben, holott élvezhetnék a nemzeteket megillető jogokat. (...) Romániának melengtetnie, támogatnia kell minden kulturális manifesztációt, és román kéz nem fogja soha bántani azt, ami önknek a legkedvesebb és legdrágább: a kulturális öntudatot.” Örvendetes volna, ha a román értelmiség a jelenben is képviselni tudná a toleranciának és a demokratizmusnak ezeket a két emberöltővel ez előtt megfogalmazott követelményeit.

Pomogáts Béla

MÁTYÁS KIRÁLY LEVELEI

1460–1490. Válogatta, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta V. Kovács Sándor. Fordította Ballér Piroska. Bp. 1986. Szépirodalmi Kk. 220 1. (Magyar Levelestár)

Váratlanul és korán elveszített kollégánk a magyar középkor- és humanizmus kutatás szakirodalmának kitűnő ismerője volt. Fáradhatatlanul tevékenykedett a művelt nagyközönségtől örömmel fogadott, a szakembercél ítélete szerint is

nélkülözhetetlen antológiák szerkesztésében, és jegyzetei, kísérőtanulmányai mindig a tudományos eredmények lelkiismeretes számbavételéről tanuskodtak, ugyanakkor mértéktartóak és közérthetőek voltak. Ezt a kötetét is nyilván hasonló

igényességgel szerkesztette volna meg, ha súlyosbodó betegsége meg nem akadályozza benne. Ne vegye tehát kegyeletstértésnek senki, ha e könyv némely hibájára rámutatok; céloim elsősorban az olvasók tájékoztatása, akik vélhetően örömmel és érdeklődéssel forgatják, de általánosabb tanulás megfogalmazására is törekszem.

A kötet Mátyás király gazdag levelezéséből merít, tartalmi változatosságra törekszik. Ez a törekvése elismerésre méltó; legfőjebb – az anyag bőségének tudatában – megkérdendőt, hogy szükséges volt-e csonkán ránk maradt levelek közlése (mint a 73. és 89. számú), vagy olyané, amely nem a király, hanem a főpapok és bárók nevében íródott (2. szám, a jegyzettől eltérően Fraknóinál az I. 15. levél; félreérthetetlenül testületre utal a latinban *a de nonnullorum ex nobis consilio* vagy a *nobis et aliis fratribus nostris* kifejezés!). A kezünkben levő 92 levél így is sokoldalúan és tanulságosan mutatja be a reneszánsz fejedelem harminc esztendejének kisebb-nagyobb uralkodói gondjait. Az persze távolról sem várható, hogy Mátyás egyéniségét alaposabban megismerjük belőlük (hiszen nem tudjuk, melyiküket fogalmazta személyesen, némelyikről viszont tudjuk, hogy ki írta az ő nevében, s erre nem ártott volna utalni jegyzetben!), nem is szólván olyan naív és dilettáns nézetéről, mely egyetlen királytűkröt lát ebben az episztoláriumban! Nem: ezek az írások az országlás gondjait tükrözik több-kevesebb híven, ide érve a politikai megkívánta tettetést, elhallgatást vagy túlzást is.

Ezeket a gondokat – vagyis a háttérrel – volna hivatottak bemutatni a jegyzetek is. Azonban sajnálatosan sok kérdést megvilágítatlanul hagynak, ami nélkül a levelek nem érthetők, sokszor pedig olyasmit magyaráznak, ami magából a levélből is világos. Korrekcióra mindössze néhány jegyzet megállapítása szorul. A 14. levél dátumának (1464. július) ellene mond a szöveg utalása a pápa halálára (augusztus 14.): vagy nem II. Pius haláláról van szó tehát benne, vagy nem íródhattott hetekkel azt megelőzően! – A 25. levélben ezt olvassuk: „a holnap napon pedig távoznak azok az urak, akik idejöttek”. Ez a mondat egész félreértés-sorozat forrása lett. Már a fordítás sem pontos; ezt kellene mondania: „holnap válnak el tőlünk ezek az urak, akik *oda* fognak menni, (*die crastina isti domini, qui illuc ituri sunt, a nobis separabuntur*); ez az „oda” talán a címzett tartózkodási helyére vonatkozik. A jegyzetelő elnézése folytán fölszólítássá változott e kijelentő mondat: „távozzanak azok az urak”, parafrázisa pedig a

situáció teljes félreértéséhez vezetett: „távozzanak a behatolt törökök”, holott „ezek az urak” valószínűleg a cseh királyhoz menendő küldöttség-tagjai voltak. – Az 53. levélhez készült jegyzet a magyar állam jelöltjéről beszél megüresedett főpapi székek betöltésével kapcsolatosan. Ezt a középkor nem ismerte, a főkegyúr a király volt, s interregnum idején ezt igényelte magának a kormányzó is. – A 79. levél egyik jegyzete magyarázza a „híveink katonáit” kifejezést, ez azonban nem található meg a fordítás jelenlegi szövegében. – A 91. levél beszél egy „T. püspök úr”-ról; a jegyzet ezt mondja: „Fraknói bizonytalan olvastata. Ilyen személy ismeretlen.” Fraknói szövegközlése azonban egy más értelmezést sugall; nála „dominus episcopus t(ali)s” olvasható, ami így fordítandó: „X. püspök úr”, a T. betű ugyanis szokványos jelölése volt annak, amit mi X. Y-nal adunk vissza. Ha pedig Fraknói ezt így értette, akkor jegyzete („Ezen püspökről emlékeink hallgatnak”) nem egy T. monogramos püspök személyét kérdőjelezi meg, hanem egy olyanét, akiről e levél szól, aki ti. Mátyás gyógykezelése végett tartózkodott Magyarországon, majd itáliai otthonába kívánt visszatérni. Ha pedig ilyen főpap nem létezett, akkor lehetséges, hogy csak levélmintával van ez esetben dolgunk, amely nem alkalmas a kor valóságos eseményeinek forrásszerű bemutatására.

De vajon a kötet többi darabja alkalmas-e rá? Kétségtelenül szép fordítások, és ha a Kiadó lektürként kívánta olvasói kezébe adni ezt a leveleskönyvet, mint olvasmányok gyönyörködtetők is olvasóikat. Ám ha a kor megismerésének forrásaiként kezeljük őket, bizony elég sokszor hamis képet tárnak elénk. Kiseb-nagyobb stiláris elcsúszásokat nincs helyem szóvá tenni, a félreértések közül is csak néhányat említek meg mutatónak.

Az 1. levélben az „ágyú” („bombavető”) jelentésű *bombarda* szó egyszer „bomba”-ként, másszor „ágyú”-ként interpretáltatik (hogy a 15.-ben „ágyúgolyó” váljék belőle). Ugyanitt az 1444-ben elhunyt Sienai Szent Bernardino helyett Szent Bernátról olvasunk (meghalt 1091-ben), s ezt a tévedést a névmutató sem teszi jóvá, egyikük neve sem lévén ott megemlítve. Érthetetlen, hogy a keresztetekre használt közismert *cruseignati* szó miként sugallta a stigmatizáltak képzetét (ugyanitt: „akik mind a stigmákat viselték”), vagy miként lett a „vitézi jelvény”-ből. (*militare signum*) „hatalmi jel”. – A 3. levélben szereplő állítólagos „Portuensis úr” nem létezik: a portói

püspök-bíborosról van szó, persze nem a portugáliai Porto püspökéről, hanem a Róma hajdani kikötőjében létesült, ma már nem létező egyház címét viselő bíborosról! Ugyanitt szinte értelmetlen egy (Vitéz Jánostól fogalmazott!) metafora ebben a formában: „a partvidéket a tengerrel kellene felcserélnie”. Az eredeti azonban nem is ezt mondja, hanem a biztos révet állítja szembe a nyílt tengerrel: *transeundum erat de portu ad pelagus*. Egy kánonjogi kifejezés nem egészen pontos visszaadását is szóvá kell itt tennem; a levél vége felé olvassuk: „szíveskedjék az örökös hallgatás pecsétjével lezárni ezt az ügyet”. Költőinek is mondható kép, csakhogy az eredetiben ez áll: „reájuk [ti. a zágربیegyházatzaklató önjelöltekre] ezzel kapcsolatosan a továbbiakban örök hallgatást parancsolva” (*perpetuum eisdem super hoc de cetero silentium imponendo*); a „hallgatás” itt körülbelül azt jelenti, hogy fellebbezésnek helye nincs. – A 4. levélben a pattantyúsokból (*ballistarii*) tévesen harci eszköz („hajítógépek”) vált. De van itt súlyosabb félreértés is. A fordítás azt mondja, hogy a pápa a bosnyák királyt „küldje hozzánk, ne pedig azok ellen, akiktől minden kitelhet”. Ez így nem érthető, már csak azért sem, mert csonka. A latin szöveg, ha a téves központoszást szanaljuk, világosan beszéli: *remittat eum ad nos, ne contra eos, a quibus expectare omnia debet, cristas erigens paratas alio manus in sui vertat vindictam*, vagyis „küldje őt hozzánk, nehogy azok ellen emelve föl sisaktaréjait [= fegyvereit], akiktől mindent remélnie kell [= szövetségeseitől], a más célra előkészített karokat [ha tetszik: csapatokat] önmege megbüntetésére kényszerítse”. Nem egyszerű a mondat, de a középkori körmondatokkal, a bennük lépten-nyomon élénk toladó metaforákkal tisztában levő fordító meg kell hogy birkózzék vele s a hozzá hasonlókkal ahhoz, hogy híven tolmácsolja a fülszöveg által „múltunk leghitelesebb dokumentumainak” titulált leveleket. Így elkerülheti, hogy a „megkínzott királyt” (*regem excruciatum*) keresztre feszítsék (8. levél), hogy a „szabályos ütközet” (*iusta acies*), „jogos harccá” váljék (ugyanott), hogy a „harminc vár” (*triginta*) „háromszázra” szaporodjék (ugyanott). Nem akarom levélről levélre haladva kiigazítani a hibákat; mindössze még egy, föltűnő esetet teszek szóvá, mely – hogy úgy mondjam – oly toladóan jelentkezik, hogy lehetetlen volt utána nem nézni: csakugyan azt írta-e Mátyás? A 15. levél III. Frigyesnek szól: „Kegyesség arra kért bennünket, hogy eresszük szabadon azokat a foglyokat,

akiket hű emberünk, Török Ambrus főispán [alább „gróf” lesz belőle] és soproni kapitány tart láncra verve. Még mit nem; épp kegyesség keze által kellene gaztetteikhez méltó büntetésüket elnyerniük!” Ha nem föltételezem, hogy itt a gépiró követett el fatális hibát, kénytelen vagyok a fordítót a szöveg félreértésével gyanúsítani. Mátyás ugyanis sem ilyen arcátlan hangot meg nem ütött, sem tartalmilag nem azt mondta, amit itt olvasunk, hanem – némi rövidítéssel – ezt: „... kéri tőlünk, hogy azok a foglyok ... semmiképp se bocsátassanak szabadon, sőt szolgál-tassanak ki felséged kezeihez, hogy elnyerjék vétkük méltó büntetését; továbbá [mert még folytatódik a császár kéréseit felsoroló mondat!] hogy nevezett Török Ambrus határozottan hasson oda, miszerint a Macskakőnek nevezett vár ragadtassék ki e rablók kezei közül és ama részek biztonsága érdekében alapjait romboltassék le” (*ut captivi illi ... nequaquam liberi emittantur; immo potius manibus vestre serenitatis digna facinorum suorum subituri supplicia presententur; preterea ut prefatus A. T. operam adhibeat diligentem, quatenus castrum M. vocatum de manibus ipsorum predonum eripiatur et gratia ulterioris illarum partium securitatis funditus destruat*).

A példákat nem szaporítom. Az eddigiek is tanúsítják, hogy a fordítások hűsége vitatható, kordokumentumként nem használhatók. S itt érkezünk el a recenzióm elején említett általánosabb tanulsághoz.

Régi korok emlékeit közreadni nem csupán jó üzleti vállalkozás, hanem művelődéspolitikai követelmény is. Ebben természetes szövetségesre talál egymásban a múlt tudós kutatója s az illető (esetünkben a latin) nyelv ismerője, aki – ezt a fordítások kétséget kizáróan tanúsítják – anyanyelvét is kiválóan ismeri-használja. A kiadó azonban kell hogy ragaszkodjék a munka szakmai (történeti és nyelvi) revíziójához, máskülönben kínos meglepetések érhetik. A „több szem többet lát” nem elkoptatott igazság – s biztos vagyok abban, hogy e kötet szerzői is hála-lásan fogadták volna munka közben mások segítségét.

Boronkai Iván